

בשולי המילון המקראי

Author(s): יחזקאל קוטשר

Source:

Lěšonenu: A Journal for the Study of the Hebrew Language and Cognate Subjects /
לשוננו: כתב-עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה

Vol. No. pp. 183-188, (ניסן תשכ"ד)

Published by: Academy of the Hebrew Language

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/24375740>

Accessed: 17-12-2019 15:59 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Academy of the Hebrew Language is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to
Lěšonenu: A Journal for the Study of the Hebrew Language and Cognate Subjects / לה
לשוננו: כתב-עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה.

JSTOR

<https://www.jstor.org>

בשולי המילון המקראי

1. *אָפֶּה

שְׁוֹעֵרִים משמר בְּאֶסְפִּי הַשְּׁעָרִים (נחמ' יב, כה); וְלֹאֲסָפִים שְׁנִים שְׁנִים (דהי"א כו ז). בן־יהודה פותר תיבת אֲסָפִים: "כמו סף". "בית הָאֲסָפִים" (דהי"א כו, טו) מפרש ב"י: "כמו בית שער", ובהערה הוא מוסיף: "ופרש רש"י כמו בסיפי השערים וזה הוא היותר נכון, וכן בארמית 'אסיפא' במקום סף, וכן רבנו תם מפרש אספי כמו סף ... ותחדשים פרשו אָפֶּה כמו אָסֶף ... דבר הנאסף". דומה, כי מסורת מאוששת היתה בידי רש"י, ושוב נמצא, שקשט ב"י בשיקול דעתו.

"אסיפא דביתא" מצינו בבב"ק קד ע"ב¹, וכבר פירש ר"ש גאמז: "והוא בית שער של החצר"². אין מקום לפקפק במסורת זו, שכן בסורית 'אסופא' = vestibulum³. התיבה מצויה כנראה גם בלשון חז"ל. במכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דויטע, פרשה ג (מהד' הורוביץ, עמ' 166): "רבי טרפון אומר [המן] אינו יורד אלא על האופסים". חילופי הנוסחאות (כאן ובמקבילות), מרובים הם: הסעפים, הקופסא, האוספים, האסכופים, האיסקופים ועוד. חריפותו של ע' לעף המנוח מצאה את הפתרון⁴. הוא הצביע על המקבילות (כגון ספרי במדבר, פט, מהדורת איש שלום, כד ע"ב למטה): "מלמד שהיה יורד על האיסקופים ועל המזוחות ... ואדם יוצא לפתח ביתו ומלקט פרנסתו ופרנסת ביתו". לא רק תיבת "מזחה", אלא אף המשפט "ואדם יוצא וכו' מלמדים, שהמן היה מונח, מוכן ומזומן, לפתח הבית. מכאן, לפי לעף, כי במכילתא הגרסה הנכונה אסכופה = איסקופה = סף.

בעיקרם של הדברים הצדק בלי ספק עם לעף. אך לפי פירושו קשה ביותר להסביר את צמיחת הגרסאות מעין: אופסים, אוספים, סעיפים וכירב, מ"אסכופים". הרושם הריהו, כי תיבת "אסכופים" – "אסקופים" – לא באה אלא להמיר תיבה, ששוב לא הייתה מחוורת למעתיקים, בתיבה אחרת, וזה או קרובה בהוראתה, כפי שיקרה לעתים קרובות בספרות חז"ל⁵.

דומה, כי הגרסה הנכונה נתגלתה בקטע מן העזיזה⁶: האספיים. תיבה זו וזה, לדעתי, לתיבה שנידונה בפתח דבריו, והוראתה: "סף, בית שער". הצורה (בכתיב חסר) הולמת לחלוטין, אלא שיש מקום להרהר בסיבת היורד הכפולה.

1. ראה מילונו של יאסטרוב וד"ס שם.

2. ראה אוצר הגאונים של רב"מ לוין, הפירושים, עמ' 159.

3. ראה C. Brockelmann, *Lexicon Syriacum*, Halle 1928. בערכו.

4. *Festschrift D. Hoffmann*, Berlin, 1914, p. 119-120.

5. ראה ספרי "מלים ותולדותיהן", ירושלים חשכ"א, עמ' 90.

6. בודליין MS Heb. d22, עמ' 6 א (לפי התצלום שברשות האקדמיה ללשון העברית).

תיבה מקבילה מצויה גם באכדית ⁷ *asuppu*, *Vorbau*, *Anbau*, וגם עליית גג, ואף *bit asuppu* = יציאה, ובכך מבנה (= תופסת, משורש 'ספ' ?) ליד היציאה. ייתכן, כי בכל הלשונות דלעיל התיבה שאולה מן האכדית. אגב, באכדית מצויה תיבה קרובה *asuptu*, שמייחסים אותה, מתוך פקפוק, לתיבה הנ"ל⁸. אף במקורותינו נמצאת גרסת "אסופתא" (תחת "אסיפא")⁹.

2. אֶפֶר

תיבת "אֶפֶר" אין לה מקבילה בשפות השמיות. אמנם ניסה בארט לתלותה ב *Ĝar* (עֵבָאר) הערבית¹⁰; אך דומה, שאין צורך להאריך, משום מה לא נתקבלה דעה זו על דעת החוקרים.

צדק בארט בהדגישו, כי הוראת אֶפֶר במקרא היא לא רק (1) "אפר" בלשונו, אלא גם (2) "עפר", כפי שיוכיחו פסוקים מעין "כִּי־הָיוּ אֶפֶר תַּחַת כַּפּוֹת רִגְלֵיכֶם" (מלאכי ג, כא), וראה עוד איוב ב, ח; יונה ג, ו; ישע' מז, א; איכה ב, י ועוד. וכשם של"אפר" שתי ההוראות, כך יש ליחס גם ל"עפר" לא רק את הוראת "עפר" בלשונו, אלא גם "אפר" בלשונו, ראה במ' יט, יז. קיצורו של דבר: "אפר" היינו "עפר" לכל דבר. אף הוא העיר, כי העובדה הזאת רישומה ניכר גם בלשון חז"ל, שכן ברצותה לחזור, באיזה "אפר" הדברים אמורים, היא נוקטת לשון "אפר מקלה", כגון משנה תענית ב, א (אם ההקשר מונע חשש טעות, תשמש "אפר" סתם). ושוב מעיר בארט, כי ההוראה הכפולה הזאת אינה מתמיהה, והוא מצביע על *qam* (קתאם) הערבית = "עפר", לעומת "קטמא" הארמית = (רק) "אפר". על ראיתו אפשר להוסיף מקבילות מתחום השפות ההודו-אירופיות: *ciner* (אפר) הרומית וזה מצד גיזרונה ל-*κόνις* (אבק) היוונית¹¹. ויתרה מזו: ביוונית מצינו את הצירוף *κόνις πυρός* (אבק האש) = "אפר מקלה". אף *σποδός* היוונית הוראתה "אפר", "עפר"¹². נמצא כי המליצה "עפר ואפר" שבמקרא היא מעין *null and void* האנגלית, כלומר הוראת שני היסודות זהה, וכפל המלים לא בא אלא לשם הדגשה גרידא.

משמצאנו כי אֶפֶר = עֶפֶר, מצאנו אף תיבה זהה לחלוטין, הן להוראתה והן לצורתה והיא *epru* (ואף *eperu*) האכדית = עפר. תיבה זו הריהי המקבילה האטימולוגית של "עפר" העברית, *Ĝar* הערבית. בכוח התנאים הפונולוגיים של האכדית הרי

7. אם ובאיו מידה קשורה היא בתיבת "ספ" מבחינת גיזרונה, אין לומר לפי שעה (מעיר לכך ברוקמן)

ראה W. v. Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, p. 77.

8. שם.

9. אוצר הנאונים, ב"ק, תשובות, עמ' 83.

10. J. Barth, *Etymologische Studien*, Berlin 1893, p. 20-21.

11. Walde-Hofmann, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*³, Heidelberg 1938, s.v.

12. שם.

14Zimmern *aparum < eprum¹³. תיבת זו חזרה אל העברית, כפי שכבר סבר Zimmern¹⁴ בצורת האכדית, אַפֶּר, היינו בתור שם סגולי מטיפוס קָטָל, וכך נוצרה הכפילות "אפר" – "עפר".

אף Zimmern לא זכה להסכמה, ואף כאן לא קשה לנחש משום מה. אמנם מלים שאולות מן האכדית מצויות במקרא לרוב, אך הן מצומצמות בעיקר בתחום השלטון, המסחר וכיו"ב. כיצד נפרנס קליטתה של תיבה מעין זו, שהוראתה רחוקה לכאורה מתחומים אלה, מלשון זרה?

שמה יש בשיקול הבא משום פתרון הבעיה. הצירוף "עפר ואפר" וכן הפסוק, "כי יהיו אַפֶּר תחת כפות רגליכם" (מלאכי ג, כא) יש בהם כדי ללמד, כי על כל פנים בציור מסוים הייתה התיבה משמשת בתחום סימנטי של כניעה והשתעבדות, ובכן בתחום השררה.

האכדית שימשה באמצע האלף השני לפני סה"ג, כפי שמעידות איגרות אל-עמארנא, כלשון בין-לאומית, ואין לתמוה אפוא, אם בזכותה נקלטו בכנענית-עברית מלים שכיחות בשכבת השליטים. והנה דווקא באיגרות אל-עמארנא נפוץ ביותר שימושה של התיבה האכדית epru בצירוף זהה לשל הצירוף בפסוק הנ"ל במלאכי, המביע כניעה והשתעבדות גמורה: eprī šēpē šarri = "עפר רגלי המלך"; eprī šupāl šēpē šarri "עפר תחת רגלי המלך" (ראה הפסוק הנ"ל). משמונה הדוגמאות שבמילון האכדי של CAD⁷, מאיגרות אל-עמארנא הן¹⁵ – סימן לשכיחות בזמן ובמקום. ואכן הצירוף מצוי באיגרות ההן הרבה יותר. ואגב – בשני מקומות מוסברת התיבה האכדית בתיבת "עפר" העברית, אך בשני כתיבים: aparu, ha-pa-ru¹⁵.

ייתכן אפוא, כאמור, כי בזכות הצירוף השכיח הזה, שבו ידעו לזהות את epru האכדית = "עפר" הכנענית, חדרה אף הצורה האכדית לכנענית-עברית, שימשה לידה בשתי ההוראות, ולבסוף – כמלים נרדפות אחרים – נפרדה ממנה בהוראתה.

3. גָּדוּד

"כי בכך ארוץ גָּדוּד באלהי אדלג שור" (ש"ב כב, ל) = תה' יח, ל¹⁶. בגלל התקבולת גָּדוּד – שור גוֹטִים לגרוס תחת גָּדוּד – גָּדָר".

13. ע < א. אך הופכת את תנועת a < e. התנועה השנייה שברצף של שלוש הברות פתוחות בעלות

תנועות קטנות נעלמת, ראה פון סודן § 9, 1 (עמ' 11 למטה); § 12 b.

14. H. Zimmern, *Die akkadischen Fremdwörter etc.*, Leipzig, 1917, p. 43.

15. ראה CAD, vol. 4 (E), p. 186-187.

16. F. M. Th. Böhl, *Die Sprache der Amarnabriefe*, Leipzig, 1909, p. 82 (Knudtzon 1914, 143₁₁).

17. האם פסוק זה ריחף נגד עיני בן-סירא בכתבו (לו, לא): "מי יאמין בגדוד צבא המדלג מעיר אל עיר? למירוש ראה מצגל, ספר בן-סירא השלם, ירושלים תשי"ג, עמ' רל"ד. (אגב, בפסוק הקודם מצויה תיבת "גדר" – "גדיר").

התיקון מיותר. בניבים הארמיים השונים מצינו תיבת 'גִּדְא' = 'חומה'. בלשון חז"ל ידועה תיבת 'גְּדוּדִיּוֹת, גְּדוּרִיּוֹת' = שרידי חומה¹⁷. ויהיו זה, שהצעתיו לפני כ-30 שנה, בהיותי תלמיד האוניברסיטה העברית, בסמינריון של פרופ' טור-סיני¹⁸, ייתכן שיש בו משום פתרון לבעיה שהעסיקה את האפיגראפים בשנים האחרונות. פריצ'ארד¹⁹ מצא בחפירות גבעון ידיעות, ועליהן חותמות בנוסח: 'גבעון גדר עזריה'. 'גדר' פירש במשמעות 'כרם'. פירוש זה מסתבר; הן, דרך משל, תיבת 'חצר' מתייחסת לשורש, אשר בערבית הוראתו 'גדר'. אך דא עקא: ברוב המקרים דומה, כי הגרסה היא 'גדר'. ג' אביגד²⁰ גרס בכולם 'גדר' וסבור, כי הוא שם-עצם פרטי, הקשור בשם גִּדְא. גם Cross²¹ נוטה לגרסה זו, אמנם בזהירות יתרה.

ובכן שמא אפשר לקיים את שתי הגרסאות 'גדר', 'גדר', או אם סבורים בני המקצוע, כי יש לגרוס רק 'גדר', שמא גם זו = 'כרם'? ומעניין לעניין: ייתכן, כי מעין הפירוש הנ"ל הולם גם תיבת 'גְּדוּד' ב'תלמיה רוח נחת גְּדוּדָה' (תה' סה, יא). תָּלַם במובן 'חריץ' פירש כבר ח' ילק²², וכן העיר 'ל' גדודית בלשון חז"ל ואף ציטט: 'וראה (דוד) את עונותיהן של ישראל גדודים (את) [עד] הרקיע' (סדר אליהו רבא, מהדורת רמא"ש, עמ' 39) = גבשושיות. ובכן גְּדוּדִיה שבתהלים אף הוא = גבשושיות שבצדי התלם.

4. גִּלְגַּל – girgillus

גִּלְגַּל שבכתוב: 'ותשבר כד על המבוע ונרץ הַגִּלְגַּל אל הבור' (קה' יב, ו), מבאר רש"י: 'גלגל שדולין בו מים מן הבור'; ב"י: 'אופן שעל הבור להוריד ולהעלות הדלי'. דומה, כי אמנם כך הוא פשוטו של מקרא, ואין לראות את ה'גלגל' כאן כמות אותו 'גלגל' שבגינה, כלי חרס שבו התחתונים עולים ומלאים והעליונים יורדים ריקנין (שמות רבה לא, יד), והוא 'גלגל אנטיליא'²³, המשמש בהשקיית שדות וגנות. הדברים אמורים כאן, כפי המפרשים דלעיל, בגלגל ש על הבור (ב"י), שממנו מפשילים את

17. ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, מועד, ניוארק תשכ"ב, עמ' 387 מכריע לצד הגרסה ברי"ש. מתוך

שיחה ששוחחתי אמו הבינוני שהיא סבור, כי שתייה נכונות. – לדעתו יש כאן חילוף פו ט י דלית-רי"ש!

18. הויהי התפרסם בדפוס לפני שנים מספר, ושוב לא ניתן לברר, אם הפרסום, במישרין או בעקיפין,

פרי אותה הרצאה והתורה שבע"פ היא.

19. J.B. Pritchard, *Hebrew Inscriptions and Stamps from Gibeon*, Philadelphia, 1959. ראה בעיקר,

עמ' 9. חומר נוסף פרסם ב" BASOR 160, עמ' 1-6.

20. IEJ 9 (1959), עמ' 130-133.

21. BASOR 168, עמ' 19-20.

22. ספר זכרון... של אלכסנדר ויסקינד רבינוביץ, תל-אביב, עמ' 37.

23. כך מפרש את הכתוב ד"ר י' ברנד, כלי החרס בספרות התלמוד, ירושלים תשי"ג, עמ' לו.

החבל עם הדלי; וכך פירש את הכתוב גם דאלמאן²⁴. אף הוא סבור כי ל־גִלְגַל- כזה רומזת המשנה מדות ה, ד.

ועוד 'גִלְגַל'- נזכר במשנה – והוא של בית הבד, משנה ב"ב ד, ה; ופותרת הגמרא (בבלי, סז, עב) 'חומרתא', ופירש רש"י: 'ווייץ'²⁵ בלעז שמגלגלין בה את הקורה להעלותה ולהורידה, וכך אלבק בפירושו למשנה.

אזידור מסביליה, בן המאה השביעית, שכתביו בחזקת אוצר בלום הם למילונות הרומית, מזכיר תיבת *girgillus*, 'הוא סרן (קורה עגולה) סובב, המוריד את הדלי לבאר'. נחלקו הבלשנים במוצאה של התיבה. יש המיחסים אותה לרומית, וגזרונם דחוק. יש סבורים כי התיבה 'עברית' (כלומר: כנענית-פינוית) אך Walde-Hofmann²⁶ דוחים אף סברה זו, ונימוקם כלשונם: 'מלה שאולה מן העברית *gilgāl* (כך!-ק) גלגל של עגלת דיש / אף חלק של אנטליא (כך!) מעגל אבנים; אך גם כאן אין ההוראות מקבילות במדויק, וההנחה של לאטיניזאציה של *gilgillus*- בדיסימילאציה תוכפת אין לה הקבלה מניחה את הדעת'²⁷.

עם המקבילות דלעיל דומה, כי פטורים אנו מלדון בבעיה הסימנטית. אין כל קושי בהנחה, כי מן הגלגל המניע את הקורה, היינו כפי שמצאנו בבית הבד, או מן הגלגל המשמש באותו שימוש שמשמשת הקורה, כפי שמסתבר בקהלת, הועבר השם אל הקורה. ואפשר לפרנס העברה זו אפילו מגלגל של אנטליא.

יש אפוא לדון בצורת התיבה. *girgillus* ב /i/ כפולה, שונה מצורת 'גִלְגַל', בכינוי 'גִלְגָּלִי' ישע' ה, כח, בתנועה הראשונה וב- /r/ תחת /l/ הראשונה. אשר לתנועה – גם אם נסיח את דעתנו מצורת 'גִלְגַל' (ישע' כח, כח), הרי אין קושי להניח, כי /a/ התבצעה כמו /i/. תופעה זו רגילה היא בעברית כידוע (השווה מְרַבֵּבֹת – 'מְרַבֵּבֹת' ועוד), ומצינוה אף בפניקית²⁸. ייתכן כי יש רמז בעברית לצורת *גִלְגָּלִי: השבעים (יחו' י, יג) מעתיקים גלגל – γελγελ, היירונימוס *gelgel*²⁹. כידוע מיוצג חירק קטן שבניקוד הטברני בתעתיקים אלה בתנועות ה־נ־ל. אך יש להודות, כי תעתיקים אלה הולמים, אמנם פחות, גם 'גִלְגַל'. אך מכל מקום – אין כאן בעיה.

²⁴ G. Dalman, *Arbeit und Sitte in Palestina II*, Gütersloh 1932, p. 231.

²⁵ כך יש לגרס, ראה Darmesteter et Blondheim, *Le gloses françaises etc.* I, Paris 1929, no. 1064b.

= viz = vis de pressoir.

²⁶ בספרו ה־נִל (הערה 11) בערכו.

²⁷ אין זו המקרה היחיד, שהמשתמש בספרי יסוד של האינדוגרמניסטיקה נתקל באינפורמאציה מסוג זה,

היינו, שיבוש בצורות, ערבוב צורות שונות והוראות שונות, כשהדברים אמורים בהם בשפות שמיות!

²⁸ בתעתיקים אנכיים בשם Ma-ti-nu-ba-'-li ליד Ma-ia-an-ba-'-al ראה J. Friedrich, *phönizisch* -

punische Grammatik, Roma 1951, p. 29.

²⁹ ראה A. Sperber, *Hebrew Based upon Greek and Latin Transliterations*, *HUCA*, vol XII-XIII,

נותרה אפוא בעית /r/. תופעה ידועה היא בשפות השמיות, כי שני הגאים שוטפים זהים בתיבה אחת נוטים לדיסימילאציה³⁰. אף בחומר המצומצם של הכנענית-פונית (שבה אין 'גלגל' בנמצא), הידועה לנו כמעט רק בזכות כתובות, מצינו דוגמאות אחדות³¹. ולא זו בלבד: תיבת 'גלגל' גופה מופיעה במנדאית בצורת 'גירגלא'³²⁽¹⁾. קיצורו שלדבר: אפשר להניח לחלוטין, כי כנענית-פונית (*gilgill < *galgill) *girgill חדרה מן היישובים הכנעניים שבספרד לתוך הלשון (הלשונית) של האי. אין תמה שהתרבות החמרית הכנענית מצאה כאן מקום להעניק לתושבי האי את השם עם המכונה.

5. 'מֶהֶלְכִים' – פיעל בינוני, רבים.

בני, רפאל קוטשר, דן³³ בבעית הצורה של תיבת 'מהלכים' שבכתוב: 'ונתתי לך מֶהֶלְכִים בין העמדים האלה' זכריה ג, ד. שלוש דעות נאמרו בדבר צורתה של התיבה: היא רבוי בינוני הפעיל, ריבוי שם על משקל יִמְהֵלֵךְ, שיבוש תחת מֶהֶלְכִים (הוא הריבוי של *מֶהֶלֵךְ).

כל הדעות מוקשות. הוא סבור אפוא, בהסתמכו על הארמית המקראית (מֶהֶלְכִין בונה, דני ד, לד ועוד), ועל צורות מקבילות בעברית מקראית (מְעַזְרִים, מְחַצְרִים, מְחַלְמִים), כי אין כאן אלא פיעל בינוני רבים של שורש 'הלך'.

בשרשרת ראיותיו חסרה היתה החוליה האחרונה והיא: דוגמה נוספת, בטוחה, של שורש 'הלך' בצורת פועל בטקסט עברי, שלא ייתכן לפתרה כשם. חוליה זו נמצאה. במשנה נזיר ה, ה גרסין, לפי כ"י קאופמן³⁴, 'היו מֶהֶלְכִין בדרך ואחד בא כנגדן, אמר אח' מהן וכו'. כאן אין ספק, כי אין 'מהלכין' אלא = 'מֶהֶלְכִין' (המצויה כ"י 10 פעמים בכ"ק!).

(המשך יבוא)

30. דוגמאות בשפע: C. Brockelmann, *Grundriss etc.*, I, p. 220ff.

31. פרידריך שם, עמ' 22–23.

32. ברוקלמן שם עמ' 230, וראה במילונו הסורי.

33. לשוננו כו, עמ' 93 ואילך.

34. בטיבו של כ"י זה הערכתי בספר חנוך ילון, ירושלים, תשכ"ד, עמ' 246 ואילך.